

שושנה בהט

מתוך: עם וספר, בטאון ברית עברית עולמית, סדרה מחודשת, חוברת א, אביב תשמ"א / 1981
 המאמר מתפרסם כאן באדיבות "ברית עברית עולמית".
 המאמר נערך קלות לפי כללי הפיסוק והכתיב המעודכנים.

שתי גישות לחידושי לשון

הלשון רבת פנים היא. אלה רואים בה כלי שרת להעברת ידיעות, מחשבות, משאלות וכל כיוצא בהן, ואלה רואים בה יצירת תרבות שרוחה של אומה יצוק בה; מעין מולדת, שאינה רק פיסת קרקע כדי לחיות עליה, אלא נושא לאהבה ולשמירת אמונים. ולפי שתי הגישות הללו גם היחס ללשון. הראשונים עיקר בעיניהם שיהיו הכלים ברורים, שאל יהיו מטעים, ואם תכלית זו מושגת – הכול אתי שפיר. והאחרונים חשוב בעיניהם שתהיה הלשון המשך למסורת כתיבה של דורות ראשונים; התכלית המעשית אינה חזות הכול בעיניהם. אלה מוכנים להכניס בקהל הלשון כל דבר של חידוש; ואלה נזקקים לעיקרון "ניתי ספר ונחזה": יש בספרותנו כיוצא בו – חדש למה לנו? אין כיוצא בו – נחדש על פי מה שיש.

בין שתי גישות אלו מתנהל המאבק הלשוני בימינו, ובדברים שלהלן יובאו קצת. אחד החידושים המובהקים של לשון דורנו הוא יצירת שורשים חדשים על ידי הכללתן של התחיליות או הסופיות השמניות. יצירת שורשים על דרך זו אין אתה מוצא במקרא, אבל מוצא אתה שכמותה בלשון חכמים, היינו במשנה, בעברית שבתלמוד, במדרשים וכיוצא בהם. טול, למשל, תרומה. תרומה שם מקראי הוא על דרך תקומה מן קו"ם, תשובה מן שו"ב ותבונה מן ביי"ן. כשם שהפועל מן תשובה הוא "השיב", למשל, או מן תבונה "הבין", כך מן השם תרומה ששורשו רו"ם הפועל הוא "הרים". וזה הפועל המצוי במקרא למעלה מתריסר פעמים ליד "תרומה". בלשון חכמים לא אמרו עוד "הרים תרומה" כי אם תרם. הת' התחילית של השם תרומה הפכה להיות חלק מן השורש החדש: תר"ם. בדרך זו נוצרו גם הפעלים התריע (מן תרועה, ששורשו רו"ע) והתחיל. במקרא יש רק החל משורש חל"ל (דוגמת הָסַב מן סב"ב). משורש חל"ל נוצר השם תְּחַלֵּה כמו תְּהַלֵּה משורש הל"ל או תְּפַלֵּה מן פל"ל. בלשון חכמים הכלילו את התחילית בשורש, ונוצר הפועל התְּחַלֵּל. צורות חריגות אלו נבלעו בלשון כמיעוט מבוטל והמדקדקים דנו עליהן כבהופעה לשונית מעניינת וזרה.

לשונונו היום הוצפה מילים לאין-ספור בדרך זו של הכללת המוספיות השמניות, ותובא פה רק רשימה קצרה של מילים אלו, בתוספת ת': תְּחַכֵּם (בעיקר מְתַחַכֵּם), תְּדַלֵּק, תְּדַרְדֵּר, תְּזַמֵּר, תְּפַעֵל, תְּפַקֵּד; בתוספת מ': מְלַפֵּד, מְסַפֵּר, מְקַד (מן מוקד ששורשו יק"ד), מְקַם (מן מקום, ששורשו קו"ם), מְקַש (מן מוקש, ששורשו יק"ש); ובתוספת נ' סופית: דְּמַנֵּן חֲלָמוֹ, חֲשֵׁבוּ, מְדַרוּ, שְׁרִינֵן, ובתוספת ת' סופית: חֲבַרְת (to socialize – מן חֲבַרְתִּי) או תְּכַנֵּת. ואין אלה כטיפה מן הים. הרבה מילים מסוג זה לא יצאו מבית מדרשה של האקדמיה ללשון העברית, אבל לא-מעט מילים כאלה אושרו בו ואחדות מהן אף הומצאו באקדמיה גופה. כמעט כל מילה כזאת קדמו לה חבלי לידה קשים עד שיצאה לאוויר העולם, משום שעד היום לא השלימו רבים מבין אוהבי הלשון עם "פריצת גדר" זו, וגורסים שיש ללכת בדרך הסלולה ולגזור מילים כפי שמחייב מבנה הלשון על דפוסיו המובהקים. הפיכת כמה מילים יוצאות דופן כמופת לגזירת מילים בשפע היא סטייה בעיניהם מטוהר הלשון.

לאור הדברים הללו לא יתמה עוד הקורא מה ראתה האקדמיה להילחם שנים ב"תסכול". שני נימוקים היו לה: האחד, שאין צורך במילה חדשה, ותסכון להביע את ה-frustration המילה מִפְח העברית, שמקורה בצירוף הקרוב לעניין "מפח נפש". ועוד נימוק, ששם הפעולה תסכול, ה-ת' שבו לא באה משם-עצם שבראשו ת', שהוא החוליה המתווכת בין השורש המקורי (סכ"ל) לבין הפועל המרובע החדש. בסופו של דבר, נכנעה האקדמיה ונפרדה בדאבון-לב (או אולי עדיף לומר "בתסכול") מן המפח והכשירה את ה"תסכול", שאי אפשר היה עוד לעקרו מחיינו.

אחת הבעיות הרציניות בתחום חידושי הלשון בדורנו היא בעיית המילים הלועזיות. המעיין במילוניה המקצועיים של האקדמיה ימצא על נקלה מילים לועזיות בטור העברי, כגון אופטיקה, אנרגיה, אינסטינקט, דיאגרמה, הומוגני, מטאורולוגיה, פסיכולוגיה, פנטז ותאוריה. אחוז המילים הלועזיות אינו שווה במילונים השונים. מספרן תלוי במידה רבה בטיב המקצוע ובעיקרון שדבק בו אנשי הוועדה. חברי האקדמיה, כמו הציבור בכללו, אין טעמים שווה לגבי המילים הלועזיות. יש הרואים במילים הלועזיות נטע זר בלשונו, ויש שפגיעתן של המילים הללו אינה רעה בעיניהם, וממילא לא נקבעה מידה אחת וקצב אחד לגבי הכללתן של המילים הללו בלשונו. דבר אחד אינו מוטל בספק: אי אפשר לה ללשון של תרבות בלא מילים שאולות כלל, והכול סבורים שבקצת מילים שאולות שייבלעו בלשונו, לא יבולע לה לעברית. המבקשים לצמצם את מספרן סבורים שמילים לועזיות הן מן הדברים שמיעוטן קל וריבויין קשה, ועיקר הוויכוח בעניין זה הוא, כאמור, היכן הגבול לקליטתן של מילים כאלה. עם זאת ראוי להדגיש מיד: אין הכוונה לאותן המילים הלועזיות שיש כנגדן מילים עבריות מקבילות. מקום שיש לה לעברית חלופה למילה הלועזית, בדרך הטבע תיחשב המילה הלועזית מילה זרה ולא מילה שאולה, שהיא עצמה שוות זכויות לחברותיה העבריות. על מילים זרות אלה יצא הקצף: על האומרים קונצפציה במקום תפיסה, קונסנסוס במקום הסכמה, אוניברסלי במקום כלל-עולמי, הומניטרי במקום אנושי, מילים שלדעת דובריהן מוסיפות כבוד ועמקות ונוי לדברים היוצאים מפהם.

ואולם צרתה האמיתית של העברית בעיני רבים אינה השימוש במילים בין-לאומיות (אינטרנציונליות בלע"ז) אלא השימוש המופרז במילים אנגליות, שהוא לדעת חרדי הלשון סימפטום (זו מילה שאולה!) למין זלזול הבא מתוך התבטלות ונמיכות קומה. כשם ש"תוצרת חוץ" הוא מעין סמל של יוקרה, כך גם המילים המיובאות, ואין בעיניהם כל הפרש בין המוצר הנאכל או הנלבש לבין הלשון, שבעיני רבים היא אחד מנכסי התרבות של אומה שראוי לשמור על כבודו וייחודו. לפנים בישראל נכנס אדם לבקר את מכריו, הציעו לו משקה. עכשיו מציעים לו "דרינק". אנשים שנהגו ברוחב לב או ביד פתוחה וכיבדו כיד המלך, הם עכשיו פשוט "לארג". הם צריכים רק קצת "פוליש" ועליהם לשקוד עוד על ה"פיניש" ואז יהיה להם "גוד לאק". מזלה הטוב של לשונם אינו סימן טוב להם. ללשונם העברית יש פשוט בָּד לאק. משורר שהעברית חביבה עליו מאוד נסחף בזרם האנגלית, ואף הוא השמיענו בשיחתו בטלוויזיה, שאין הוא איש העובד בטיס, ונעלמה ממנו שבין "טיס" לבין צָוֵת אין כל "דיפרנס". שר בישראל, תלמיד חכם, האוהב גם להפגין את ידיעותיו בשבעים לשון דיבר בשיחה עברית על "פִּירְנִס" משום שהמילה "הגינות" לא הייתה עוד הגונה וכדאית בעיניו. מפהם של דוברי אנגלית אנו שומעים מדי פעם בפעם דברי נאצה על הצבר המתגנדר באנגלית מסורסת ובזים לו בלבם. אף בתי העסק שלנו שוב אינם נזקקים לשמות עבריים. אם מבקשים הם למשוך לקוחות, סבורים הם שהשם האנגלי, או הספק-אנגלי, יצלח לתכלית זאת מן השם העברי, ודיזנגוף-סנטר על כל מפלי "סנטריו" יכול לשמש דוגמה למגמה קלוקלת זו.

האפנה בלשון היא אחת הסוגיות הבעייתיות ביותר. אלה השוללים "ישן מפני חדש תוציאו" שואלים בתמיהה: איך יכול היה אדם בישראל, יודע לשון ובעל מחשבות, להביע את שביקש להביע בלא "תסכול", בלא "ממסד", בלא "קיטוב" או "הקצנה", בלא "עיתוי", בלא להיות "מודע" לדבר זה או אחר, בלא "היבטים", בלא "ליישם יישומים" ובלא "לאייש" במקום שאין איש. איך מסוגל היה אדם לשוחח עם חברו בלי להזדקק לפזמון הפתיחה "בוא נאמר?" אותם ששואלים כך מסכימים שבמקום שיש חסרון שהמילה החדשה באה להשלימו, הרי המילה החדשה טובה ונחוצה, אבל במקום שהמילים החדשות דוחקות רגליהן של מילים קיימות, טוב היה אילו לא באו לעולם כלל, ומשבאו, בקהלם לא תבואנה. אף אומרים שרבות מן המילים האפנתיות באות לטשטש את גוני המשמעויות שבמקבילותיהן המסורתיות, ולא להבהירן. הללו חולקים על הטענה שאוצרות הרוח של תקופתנו מחייבים חידושי לשון, שאי אפשר עוד בלעדיהם, ושגירותן של אותן מילים מחודשות בפי הרבים מעידה על הצורך שיש בהן. דרך משל הם מביאים את ה"יישום". מאז התחיל אדם ליישם דברים, והדברים החלו להיות ישימים ומיושמים, נדחקה המילה "שימושי" ונגזרותיה. חדלו "לנצל", ואין צריך לומר שהפועל "להחיל" על כל נגזרותיו נגזרה עליו כליה.

אחרים טוענים כי אפשר שכל המילים הללו מצד עצמן אין בהן פגם, אבל אדם שאוזנו כרויה לִפִּי הלשון סולד מן החידושים המציפים את השוק כמין סחורה של עונה, וכל אחד דש ב"פניני" הלשון הללו פעמים אחדות ביום.

כנגד כל אלה משיבים מחייבי החידושים בראיה מתהליכי הלשון. מילים, כך אומרים הם, דרכן כך היא, שהיום הן חיות ולמחר הן בין המתים, ומילים אחרות יורשות את מקומן. הלוא גם בימים ראשונים החליף ה"יין" את ה"חמר" וה"מלחים" ירשו את "יורדי הים", ואין להרים קול צעקה אם גם דורנו נוהג בדרך הטבע וממיר גם הוא מילה בחברתה. לעצור במילים מי יוכל? – שואלים הם. כיוון שאדם דש בהן, דש. צורך הן לו, ונוק אין בצדן.

אף החולקים עליהם מסכימים שיש תמורות בלשון. ואולם – כך הם אומרים – עלינו לשמור את חומות הלשון, שהרי לא הייתה לה תחייה אלא בזכות המורשת הקדומה, ועדיין דבוקים אנו באותם רבדים עתיקים ובשורשיהם. אף אם לשוננו היום היא בגדר חי הנושא את עצמו, לא הגיעה השעה להינתק כליל מן המקורות. תרבות עשירה הנחילו לנו דורות ראשונים בעיון ובשירה, ולא מן הדין לשים חיץ בין לשון אותה תרבות לבין לשוננו.**

תחומי ההשפעה של הלשון האנגלית אינם מצטמצמים בגבולות המילים. לעתים הם מקיפים גם צורות לשון שבגלל האנגלית ניתנה להן משמעות שלא הייתה בהן מעולם. לדוגמה תובאנה רק שתיים מבין צורות אלו. האחת היא "פעיל". משקל זה משמש לעתים קרובות כשם תואר דוגמת חביב, נעים, סביר, פזיז, פריך, קשיש ושביר. ראו מחדשי לשון מה שפר חלקם של דוברי אנגלית, שיש בכוח לשונם להביע במילה אחת כל "דבר שאפשר לעשות" בסיומת able, גמרו בדעתם לעשות את משקל "פעיל" שיחזיק משמעות זאת. בדרך זו נתחדשו קריא וכתוב ואכיל ודומיהן. ולפי משקל זה אינו יפה אלא לקצת בניינים וגזרות, יש בו לא-אחת כדי להטיל מבוכה: אין אתה אומר שְׁתִּי בצד אכיל לפי ששמות כאלה מגזרת נחי ל"י, למשל, שוב אינם נשמעים קרובים לפעלים שהם מתקשרים אליהם. לכן גם לא ייאמר בְּנִי, ואין צריך לומר שלא יאמרו עֲלִים על דבר שאפשר להתעלם ממנו וכל כיוצא בזה.

ההולכים אחר הישן מתנגדים התנגדות נמרצת לשימוש חדש זה במשקל פעיל, ומציעים לנהוג כמנהג שנהגו לפניו, ושעדיין הוא מתקיים בלשונונו היום, היינו בהוספת "בן" או "בר" דוגמת בר-ביצוע או בן-ביצוע (לא: בְּצִיעַ) או בצירוף המילים "אפשר" ו"ניתן" או בפועל מבניין נפעל (בעיקר בבנינוני): (דבר) הנאכל (ואף במקרא: אשר יֵאָכַל – "אָכַל").

אף בעניין זה לא הייתה הכרעה גמורה באקדמיה ללשון העברית, ואף על פי שרבים מבין חבריה מתנגדים להכללת המשמעות החדשה במשקל פעיל, "מסתננים" מונחים על דרך זו אם גם במידה מצומצמת ביותר, ובמונחי הפסיכולוגיה אתה מוצא את שם התואר גָּרִי (שניתן לגירוי).

הדוגמה האחרת היא המשמעות החדשה שהועידו לבניין שִׁפְעַל. בעברית של המקרא אין בניין זה קיים כל עיקר. בלשון חכמים חדר בניין זה דרך הארמית, שהיא עצמה שאלה מן הלשון האכדית. בלשון האכדית (הבבלית והאשורית) שווה בניין שִׁפְעַל לבניין הִפְעִיל העברי. ואולם גם בלשון חכמים חדר בניין שִׁפְעַל טיפין-טיפין ולא כבימינו מלוא החופן. "שעבד" ו"שחרר" הן מן המילים הללו, ותן דעתך שבמילים אלו אין כל משמעות של החידוש כבתחילת re- הלועזית. האקדמיה ללשון העברית ניצלה את בניין שִׁפְעַל כדי לגוון בו את משמעות השורש. אין הרי שעתק (התקין רפרודוקציה) ושעתוק (רפרודוקציה) כהרי הפועל הִעֲתִיק והשם העתק או העתקה. שחזור (רקונסטרוקציה) אינו סתם חזרה, ושכפל אין פירושו הכפיל, ואולם בכל המילים האלה קיימת ההוראה של החזרה וההעתק והכפל – לא ב-ש' של הבניין אלא בשורשי הפעלים. משיצאו פעלים אלו לרשות הרבים היה מי שתפס את הוראת החזרה והחידוש לא בשורשים כי אם ב-ש' של הבניין, וכך נתפס בניין שִׁפְעַל בכלל כמקבילה יפה למילים הפותחות בתחילת re הלועזית. יש אומרים שבדרך זו הורחבה לשוננו. יש אומרים שבדרך זו הורחבה לשוננו, וכל המונחים בעקבותיה לא מונחים הם אלא "שמונחים". אף בעניין זה מתגלע "ריב לשונות" בוועדות המינוח באקדמיה, ומדי פעם בפעם מנצח "שִׁפְעַל" אחד למורת רוחם של מתנגדיו.

ייתכן כאן למען האמת שהלהיטות אחר המילה האחת במקום שגם הלשון האנגלית מבטאה את המושג במילה אחת (ואורך המילה אינו חשוב) אין לה צידוק אובייקטיבי. יש מושגים שהעברית מבטאה במילה אחת מה שהאנגלית מבטאה בצירוף מילים ויובאו כאן כמה מונחים לדוגמה:

to become wormy – התליע; early repening – אפיל; unripe fruit – בוסר; to boil over – גלש; rye meal bread, whole wheat bread – לחם קיבֶר; egg white – חלבון; washing jug – נטלה; peeling machine – מקלפה, ועוד הרבה במילים במשקל מִפְעֵלָה המחזיק את משמעות המכונה. כל הדוגמאות ממילון אחד – מונחים בכלכלת הבית. אפשר למצוא כהנה וכהנה בכל מילון ומילון. במילון לפסיכולוגיה, למשל, אתה מוצא הִרְגָּלָה ותרגומה formation habit ובמונחי רפואת השיניים הִבְקָעָה ותרגומה forced eruption. בשתי הדוגמאות אפשר לראות את הסגולה המיוחדת לעברית, כיצד השורש והבניין מצטרפים לבטא כמה מושגים במילה אחת. ברור ששום דובר אנגלית לא תיטרד דעתו בשל כך, אבל דעתו של דובר עברית נטרדת גם נטרדת שאין הוא יכול לומר במילה אחת מה שהאנגלי אומר במילה אחת.

ושאלה היא האם נספק מקבילות עבריות במקום שאפשר כדי שתנוח דעתו של הדובר עברית, או שנחנך אותו שלא תיטרד דעתו מעיקרא.

עוד הרבה שאלות יש בעניין חידושי המילים, כגון מילים מחודשות שלא על דרך הדקדוק דוגמת מיסוי, גיבוי, תיסוף ותובנה (במקומה נתקבלה – בוננות), שהאקדמיה מסרבת לראות בהן מילים

רשמיות; *** מיזוג מילים כעין ערפיח, רמזור, רכבל, כדורגל ורשמקול, שמקצתן קיבלה האקדמיה ואף יזמה אותן, ומקצתן דחתה. ולפי שהדברים ארוכים, לא יידונו במאמר זה.

* מטבע שמשמש בו גם אפרים קישון בכתבה הסטירית "מצעד הפנינים" – כותרת העשויה על-דרך "מצעד הפזמונים".

** טיעון זה מזכיר לי דברים שסח לי לא מכבר מר ארי אבנר, מבכירי העובדים ב"קול ישראל". קורא הוא – כך אמר – "הלכות מלכים" לרמב"ם, וראה זה פלא: שום מחיצה אינה חוצצת בין לשונו של הרמב"ם לבין לשון ימינו. באותה שעה הרהרתי בלבי: האמנם?
*** [הערת המזכירות המדעית: המילים מיסוי, גיבוי ותובנה אושרו בסופו של דבר באקדמיה.]